

UOT 159.9.

Simnarə Nadir qızı Heydərova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xüsusi təhsil kafedrasının müdiri,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0009-0004-9768-2139>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(2\).208-211](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(2).208-211)*

PSIXOPEDAQOJİ TƏFƏKKÜRÜN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Симнара Надир гызы Гейдарова

*заведующий кафедрой Специального образования Азербайджанского Государственного
Педагогического Университета,
доктор философии по психологии, доцент*

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Simnara Nadir Heydarova

*head of the department of Special education at
Azerbaijan State Pedagogical University,
doctor of philosophy in psychology, associate professor*

DEVELOPMENTAL STAGES OF PSYCHOPEDAGOGICAL THINKING

Xülasə. Psixologiya elmi ilə təhsil proseslərinin fəaliyyəti, fərdi, şəxsi xarakteristikalar və qrup xarakteristikaları arasında mühüm əlaqələr mövcuddur ki, bu da pedaqoqlara tədris metodları və metodlarından istifadə etməyə kömək etməkdir. İnkişaf haqqında biliklər, inkişafa təsir edən dəyişənlər, inkişaf prinsipləri, inkişaf dövrləri və inkişaf sahələri haqqında biliklər fərdi olaraq ortaya çıxır və bu istiqamətdə inkişafı dəstəkləyə bilər.

Açar sözlər: *dərs, məktəb, psixoloji, pedaqoji, təfəkkür, inkişaf.*

Резюме. Существуют важные связи между наукой психологией и функционированием образовательного процесса, целью которого является помочь педагогам использовать методы и приемы обучения, соответствующие особенностям развития личности, личностным и групповым характеристикам. Знания о развитии, переменных, влияющих на развитие, принципах развития, периодах развития и направлениях развития могут возникать индивидуально и поддерживать развитие в этом направлении.

Ключевые слова: *урок, школа, психологическое, педагогическое, мышление, развитие*

Summary. There are important connections between the science of psychology and the functioning of educational processes, which aims to help educators use teaching methods and methods that are appropriate for the developmental characteristics of the individual, personal characteristics, and group characteristics. Knowledge of development, variables influencing development, principles of development, developmental periods, and areas of development is essential to identify the characteristics that may emerge in an individual and support development in that direction.

Key words: *lesson, school, psychological, pedagogical, thinking, development.*

Bu gün təhsilin inkişafı, vətəndaş-şəxsiyyət və təhsil proseslərinin fəaliyyəti, fərdi, şəxsi xarakteristikalar və qrup xarakteristikaları arasında mühüm əlaqələr mövcuddur ki, bu da pedaqoqlara tədris metodları və metodlarından istifadə etməyə kömək etməkdir. İnkişaf haqqında biliklər, inkişafa təsir edən dəyişənlər, inkişaf prinsipləri, inkişaf dövrləri və inkişaf sahələri haqqında biliklər fərdi olaraq ortaya çıxır və bu istiqamətdə inkişafı dəstəkləyə bilər.

lənmesi, müəllimlərin müvafiq ixtisaslar üzrə yeni metodologiya əsasında hazırlanması hədəflərinə doğru irəliləmək imkanlarını genişləndirir. Təhsildə yeni yanaşmalara uyğun olaraq bu gün təhsil proqramları müvafiq məzmun xətləri, standartları əsasında formalaşdırılır. Təhsil proqramları təhsilçilərdə formalaşdırılan bilik, bacarıq, səriştələri və dəyərlər sistemini əks etdirməklə nəzəri və praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Proqramın məzmunu müəllimlər üçün fəaliyyət istiqamətlərini, həmçinin təlim məqsədlərini, gözlənilən nəticələri müəyyənləşdirməyə, prosesi idarə etməyə yol göstərir, təlim prosesinin müasir mexanizmlərinə aydınlıq gətirir. Nəzəri baxımdan bu mexanizmləri mənimsəyən və fəaliyyətində ona istinad edən və öz işinə yaradıcı yanaşan müəllimlər təbii ki, böyük uğurlara imza atmaq imkanlarına malik olurlar.

Təcrübə göstərir ki, əgər fənn müəllimi yaradıcıdırsa, təlim prosesində "öyrənməyi-öyrənmək" prinsipinə, tədqiqatçılığa üstünlük verirsə, onun şagirdləri də müstəqil, yaradıcı düşünən, öz mövqeyini əsaslandırmağı bacaran şəxsiyyət kimi formalaşa bilər. Müasir dərslərin interaktivliyi və inteqrativliyi bu baxımdan müəllim üçün əlverişli şərait yaradır. Müasir dərslərin strukturu elədir ki, bu struktur elementlərinin nəzərə alınması təlim prosesində sonadək fəallığın təmin olunmasını, milli və bəşəri dəyərlərə sadıq şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasını nəzəri baxımdan şərtləndirir.

Dərslərdə fəallığın təmin olunma prosesi ilk növbədə motivasiyanın yaradılması, tədqiqat sualının qoyulması və şagirdlərin bu prosesə cəlb edilməsi ilə başlayır. Kollektivlə, qrupla işin pedaqojipsixoloji, metodik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, qiymətləndirmənin obyektiv aparılması şagirdlərin şəxsiyyət kimi yetişməsinə əsaslı şəkildə təsir göstərir. Şagirdlər bu prosesdə yeni bilik və bacarıqlara yiyələnir, öyrənməyi öyrənir, mənəvi keyfiyyətlərini inkişaf etdirir, vətəndaş-şəxsiyyət kimi formalaşırlar. Bu prosesdə müəllimin fasilitator (bələdçi) kimi funksiyalarını yerinə yetirməsi, şagirdlərin fəallığının, müstəqilliyinin təmin olunmasına əlverişli imkanlar yaratması, dərslərin gedişini yeni yanaşmalara uyğun tənzimləməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təlim prosesində işin bu istiqamətdə aparılması şagirdləri axtarıcılığa, tədqiqatçılığa, təşəbbüskarlığa, əldə etdiyi faktları dərinlən təhlil etməyə, ümumiləşdirməyə, yeni fikirlərini əsaslandırmağa sövq edir. Belə bir iş üslubu öyrənilən problemin şagirdlərin özləri tərəfindən üzə çıxarılmasına, "kəşf" edilməsinə imkanlar yaradır. Dərslərdə müxtəlif xarakterli mətnlər üzərində iş, müzakirə, debat və digər metodlardan məqsədyönlü istifadə öyrənilən məsələnin dərinlən mənimsənilməsinə, şagird şəxsiyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Hər hansı bir mətn üzərində işləyərkən, həmçinin bu və ya digər məsələdən bəhs edərkən problemin qoyuluşuna uyğun ciddi təhlillər və ümumiləşdirmələr, müqayisələr aparmaq, faktı, hadisəni, prosesi əsaslandırmaq, dəyərləndirmək, qiymətləndirmək, əlaqələndirmək şagirdlərin bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirdiklərinin göstəricisi kimi izah edilə bilər. Təlim prosesində bu məsələlərə diqqət etmək, ardıcılıq və sistemliliyi nəzərə almaq şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Qiymətləndirmədə səviyyələrə uyğunluğun, sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə, prinsipinin nəzərə alınması da keyfiyyətə təsir göstərir və nəticə etibarilə şagirdlərin mənəvi keyfiyyətləri də inkişaf edir. Bu da şagirdlərin müstəqil həyata hazırlığı vətəndaş-şəxsiyyət kimi yetkinliyi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Təlim prosesinin idarə olunmasında demokratikliyə əməl olunması, münasibətlərdə obyektivliyin, tərəflər arasında bərabərliyin gözlənilməsi ən vacib şərtlərdən biridir. Elmi araşdırmalar və təcrübə göstərir ki bu gün şəxsiyyətin formalaşmasında ən vacib məsələlərdən biri öyrədici mühitdə bu prinsipə əməl olunmasıdır. Şagirdlərlə müəllimlər, müəllimlərlə valideynlər, yaxud şagirdlərin özləri arasındakı münasibətlər bu prinsip üzərində qurulmalıdır. Əlbəttə, münasibətlərin özünün də bir sərhəd nöqtəsi mövcuddur. Lakin münasibətlər sistemi bərabərlik, əməkdaşlıq, səmimiyyət, aşkarlıq, şəffaflıq, tələbkarlıqla yanaşı qayğıkeşlik, şəxsiyyətin formalaşması naminə inkişaf prinsipləri üzərində qurulduqda arzu olunan nəticəni əldə etmək mümkündür. Etiraf etməliyik ki, bəzi hallarda münasibətlərdə bu məsələlərə lazımi səviyyədə diqqət yetirilmir. Bəzən şagirdlərlə avtoritar üslubda münasibətlər şagirdlərin inkişafını ləngidir. Onların təlim marağının inkişafına müəyyən maneələr yaradır. Ona görə də ilk

növbədə müəllimliyi özünə peşə seçənlərin özünün daim öz üzərində işləməsi, özünütəhsillə məşğul olması, hər zaman innovasiyaları izləməsi vacibdir.

Bu gün müəllimlərlə bərabər valideynlər də pedaqoji prosesin iştirakçısı kimi şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında böyük məsuliyyət daşıyırlar. Ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanan yeni dərslük komplektlərində valideynlər üçün də tövsiyələr yer almışdır. Hər bir valideynin öz övladının təhsil mühiti ilə tanış olmaq imkanları genişdir. Əgər valideyn pandemiya-dan əvvəl ənənəvi mühitdə müəllimlə əlaqə yaratmaq üçün mütləq məktəbə gəlməli idisə, bu gün məsafədən təhsilin tətbiqi bu əlaqələrin yaradılması şəbəkəsini genişləndirmişdir. Valideyn öz övladının dərslərinə daha çox nəzarət etmək imkanları əldə edir. Bu buxımdan valideyn-müəllim, ailə-məktəb əlaqələrinin daha da gücləndirilməsi vacibdir. Pedaqoji araşdırmalar da göstərir ki, tələblərdə vahidlik şəxsiyyət yetişdirməyin mühüm prinsiplərindən biridir."

İyirminci əsrin ortalarından başlayaraq şəxsiyyət psixologiyası bir eksperimental elm kimi araşdırılmış, tez-tez fərdin davranışının müxtəlif psixi proseslərini birləşdirən və ona əsas ardıcılıq və sabitlik verən əsas, birləşdirici prinsip kimi meydana gəlmiş və daha geniş, əhatəli tədqiq edilmişdir. Məlumdur ki, şəxsiyyət və şəxsiyyətin psixologiyası haqqında aparılmış müxtəlif araşdırmalar bu sahədə çoxsaylı nəzəriyyə və baxışların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

İnsanın şəxsi və sosial inkişaf institutu kimi mühüm təsirə malik olduğunu iddia edən məktəb şagirdin şəxsi inkişafı, vətəndaşlığı, sosial bacarıq və səriştələri kimi məsələlərə məhəl qoymadan yalnız fənn tədrisinə və qiymətləndirmələrinə diqqət yetirə bilməz. Məktəbin müasir təhsil prosesi üçün vacib olan "şəxsi inkişaf" anlayışının itirilməsi, məktəb binasında baş verən prosesin öz tərbiyəvi mənasını itirməsi, onun təhsil və şəxsiyyətin formalaşdırılması kimi qarşılıqlı əlaqədən formal təhsil prosesinə çevrilməsidir.

Şagirdin məktəbdə fizika və ya bədən tərbiyəsi üzrə aldığı qiymətlər vacibdir və ənənəvi olaraq həmişə vacib olub. Amma məktəb şagirdin bəzi şəxsiyyət kimi formalaşmasından, mədəni-vətəndaş mövqeyindən, sosiallaşma aktual-

lığından məhrum olan təhsil rəqabətədavamlı mütəxəssis hazırlaya bilmədiyi halda, sosial inkişaf institutuna da iddialı ola bilməz. Müasir işə götürmə şirkətləri gələcəkdə öz işçiləri üçün əsas tələblərdən biri kimi "şəxsi inkişaf üçün yüksək motivasiya və işə vicdanlı münasibət" adlandırırlar. Tələbə əmək bazarına daxil olduqdan sonra şəxsi inkişafın öz xüsusiyyətlərini, şəxsi ehtiyaclarını dərk etməyi, şəxsi inkişafın mənasını və məqsədlərini başa düşməyi əsas proses kimi nəzərə alaraq mövqeləşdirməyə, karyera yüksəlişinə, məsuliyyətli işə hazır, rahatlıqla ünsiyyətə girməyi bacaran bir şəxsiyyət kimi formalaşmalıdır.

Avropa Şurası Avropa vətəndaşının şəxsiyyətinin yüksək keyfiyyətli, hərtərəfli inkişafı üçün yiyələnməli olduqları zəruri olan yeddi vacib bacarığı qeyd edir:

1. Öz ana dilində ünsiyyət.
 2. Xarici dillərdə ünsiyyət.
 3. Riyazi savadlılıq və əsas elm və texnologiya sahəsində bacarıqlar.
 4. Kompüter savadlılığı.
 5. Öyrənmə bacarıqlarının mənimsənilməsi.
 6. Sosial və vətəndaş səlahiyyətləri.
 7. Yenilik və sahibkarlıq hissi.
- Şəxsi, peşəkar və karyera yüksəlişinin planlaşdırılması, fəal vətəndaş iştirakı, komandada işləmək bacarığı, sosial xidmət və sosial məsuliyyət kimi sosial və vətəndaş səriştələri müasir dərslərin əsas tələblərindən biridir.

Yenilik və sahibkarlıq hissi azad yaradıcılıq, ideyaların, layihələrin həyata keçirilməsi, innovativ mühitin olması və yaradıcılığın inkişafı müasir təhsilin əsas meyarıdır.

Bütün bunların olmaması, ciddi təhsil standartlarına keçid şəraitində məktəb səviyyəsində yüksək keyfiyyətli karyera yönümlü sistemin olmaması, həm ailə, həm də dövlət üçün böyük maddi itkilərlə nəticələnmək təhlükəsi yaradır. Tələbənin dar təhsil dəhlizini səhv seçməsi ailənin itkisinə səbəb olmaqla yanaşı, həm də mütəxəssis hazırlığı üçün vaxt və dövlət vəsaiti itkisi ilə nəticələncək.

Dərs haqqında çox danışılıb, çoxlu sayda kitablar yazılıb, onun tərtibatı və həyata keçirilməsi üçün xeyli sayda metodik tövsiyələr var.

Lakin hətta təcrübəli müəllim də dərs hazırlayarkən əsaslandırma və hərtərəfli həll

tәlәb edән suallarla qarşılaşır. Dәrsi necә tәsirli və sәmәrәli etmәk olar? Müasir tәhsil dәrsinin “düsturu” nәdir? Sinifdә mәqsәdlәrinizә necә nail olmaq olar? tәdris ili müddәtindә şagird və ya tәlәbәləri mәhsuldar olmağa necә hәvәslәndirmәk olar? Onların bir şəxsiyyәt kimi formalaşmasında nәlәр etmәk olar?

Әhәmiyyәtli sayda dәrs keçirmәyin uzunmüddәtli tәcrübәsi, fikrimizcә, müasir effektiv dәrsi müәyyән edән bir neçә meyar ayırmağa imkan verdi.

Müasir dәrs әsas tәlәbi tәlәbәnin şəxsi potensialını, özünü tanıması və özünü dәrk etmәsidir. Әdәbiyyatda “özünü dәrketmә” anlayışının müxtәlif şərhләri var. L.A. Korostileva fikrincә özünü dәrk etmәklә biz “hәyatda və gündәlik fәaliyyәtdә özünü dәrk etmәk, dünyada özünә-mәxsus yolunu, dәyәrlәrini və hәр an varlığının mәnasını axtarmaq və tәsdiqlәmәk” prosesini başa düşürük.

Fikrimizcә, tәlәbәnin şəxsi potensialının bir proses kimi özünü dәrk etmәsi аşağıdakı әsas mәрhәlәləri әhatә edir:

I. özünü tanımaq (özünü tanımaq),

II. özünü hәyata keçirmә (özünü inkişaf etdirmә),

III. özünә nәzarәt,

IV. özünü tәqdim etmә

Hәр bir müәllimin ilkin olaraq dәrk etmәsi vacibdir ki, tәlәbә individual və unikaldır və öz akademik intizamının pedaqoji potensialı sayәsindә müәllim tәlәbәnin dәyәrlәrini ehtiyaclarını, maraqlarını və istәklәrini nәzәrә alaraq, onun şəxsi potensialının özünü hәyata keçirmәsini mәqsәdyönlü şәkildә müşayiәt edә bilәр.

Problemin aktuallığı. Şagirdlәрin araşdırmaq istәyi, müәllimlәрә verdiklәri suallar günü-gündәn azalır. Şagirdlәрin suallarının azalması nә ilә bağı olduğu hәр daim sosioloq, psixoloq və pedaqoqlar diqqәt mәrkәzindә olmuş uşaqların öyrәnmә istәklәrini artırmaq onların marağında olub. Bu baxımdan yeni psixopedaqoji tәfәkkürün inkişaf mәрhәlәləri hәр dövr üçün aktual mövzudur.

Problemin yeniliyi. Mәqәlәdә yeni psixopedaqoji tәfәkkürün inkişaf mәрhәlәləri ilә bağı fikirlәri diqqәt mәrkәzinә çatdırılır.

Problemin praktik әhәmiyyәti. Mәqәlәdә irәli sürülән fikirlәр ali və ümumtәhsil mәktәblәrindә dәrs deyән müәllimlәр, gәnc tәdqiqatçılar, ali tәhsil müәssisәlәрindә tәhsil alan tәlәblәр və ictimaiyyәt üçün әhәmiyyәtlidir.

Әdәbiyyat:

1. Hәsәnli O. Sosial psixopedaqogikada istedadlı uşaqlar problemi. –Bakı: Elm və tәhsil, –2011.
2. Венгер, А., Л., Шевченко, Ю., С., Онтогенетический подход и коррекция психического развития ребёнка. Дефектология, –2004, № 1, –р. 8-16.
3. Семенович, А., В., Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза, Генезис, –М., 2010.
4. Astley, J. (2009). The psychology of faith development. In M. Souza, L. J. Francis, O. Higgins-Norman, & D. G. Scott (Eds.), International handbook of education for spirituality, care and wellbeing (pp. 231–244). Dordrecht: Springer Netherlands.

E-mail: simnarah@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 09.04.2024.